

Den farliga skuldkänslan
Jan Tullberg

Manuskript snarlikt artikel i

Barometern
Den 3 januari 1996

Den farliga skuldkänslan

Jan Tullberg

Att känna skuld anses vara en moralisk tillgång. Ett känsligt samvete och en hög moral resulterar i omfattande skuldkänslor. Den kristne har arvssynden som ger en stor grundskuld och den byggs på med alltmer skuld - exempelvis bör materiella och sexuella intressen leda till skuldkänslor. Redan intressen är skamliga, men faktisk framgång gör naturligtvis situationen än värre. Denna regel är inte begränsad till att gälla för de troende, utan gäller också för den vanlige sekulariserade medborgaren. Traditionellt drivs linjen att varje person som uppnått någon typ av materiell lycka bör känna skuld om han inte gör sig av med det han eftersträvat, åtminstone funderar högt över den möjligheten. Om materiellt välstånd är så dåligt i det stora perspektivet så kan man dock fråga sig hur det kan vara moraliskt rätt att vältra över detta ok på den fattige och minska hans möjligheter att komma till paradiset - ja vi känner alla till historien om den rike, kamelen och nålsögat.

Bikten är en metodik att utnyttja skuld för att få till stånd ett förändrat beteende. Avlatshandeln under medeltiden var ett annat sätt att få bot för skuldkänslor; känslor som dock först systematiskt upparbetats. Luther hade invändningar mot själva avlatshandeln, men inga botemedel mot den tyngande skulden. Vi har skuld, men kan inte ens genom bön, bikt eller avlat komma loss, vi sitter alltid fast; "Goda gärningar gör inte en god man, men en god man gör goda gärningar."

Den lutherska synen finns i en modern sekulariserad form; skulden är inte längre mot gud, utan mot de människor som inte har det vi själva har. Skulden är permanent och obetalbar, men den skall ändå ständigt avbetalas utan att någonsin ge total skuldfrihet, för det finns alltid människor vid svältens och självmordets gräns. Ju oklarare skälen för skulden är, desto känsligare samvete har man. Att inte känna denna skuld är en svår synd som i de rättfärdigas ögon ger en ökad skuld. Det bästa sättet att minimera objektiv skuld är att känna stor subjektiv skuld av högst imaginära skäl. Fint är att känna skuld för att man har hälsan, trivs med sitt arbete och äter sig mätt.

Det finns ett helt annat sätt att se på skuld. Skuld är ur ett darwinistiskt perspektiv en reaktion som uppkommer när man åsidosätter en reciprok förpliktelse; jag har mottagit en tjänst som jag inte har återgäldat. Denna skuld är inte evig och olösbar, utan det finns en enkel och konkret bot - gengåvan. Känslorna är ett sätt att styra oss mot konstruktiva handlingar på samma sätt som hunger får oss att inte glömma bort att förse kroppen med energi. Tacksamhetsskuld har utvecklats under evolutionen för att det varit rationellt att sköta relationen med sina vänner.

Samhället bygger på en rad reciproka uppgörelser som blir tvingande. Om varje samarbete kan avbrytas när det verkar vara fördelaktigt för en part hotas samarbetet på längre sikt och därför är en reciprok plikt att göra rätt för sig en moralisk och social nödvändighet. Alla regler försöker i första hand hitta en reciprok rationalitet om en sådan är möjlig, eftersom det är det starkaste argumentet. Den som vill ha stöd till glesbygden försöker bevisa att detta inte är mer än en återbetalning av fördelar som städerna erhållit. Först om inga sådana skäl finns tar man till altruistiska argument som

att det är synd om människorna på landsbygden, de rika har en skyldighet att hjälpa de fattiga etc.

En vanlig uppfattning är att det är en brist på jämlikhet, dvs en brist på altruism från de rika, som är det stora sociala problemet. De flesta konflikter skapas dock inte när altruistiska normer bryts, utan då reciproka regler misshandlas. Många separatistiska strömningar finns hos relativt rika grupper (Siker, Norditalienare, Ibos) som ser sig som utnyttjade. Facklig aktivitet bygger primärt på samma grund, vad som krävs är en rättvis ersättning för utfört arbete, inte betalning för ömmande behov. Mot reciprok orättvisa finns starka reaktioner, men kraven på rättvisa är inte omöjliga att tillgodose så de leder inte obönhörligen till konflikt. Skuld känslor för reciproka brister är ofta konstruktiva, då det är en inställning som stärker samarbete genom att motivera människor att leva upp till skäligen och möjliga förpliktelser. Reciprocitet bör ses som en samhällelig dygd, men det är också i vid och långsiktig bemärkelse ett egenintresse för individen - inte en självuppostring.

Med den reflektionen i ryggen är det motiverat att ifrågasätta den Stora Skulden mot mänskligheten och gud. Den är kanske bara en manipulativ bluff? Det finns uppenbara fördelar av att andra tyngs av en stark skuld känsla. Den som påstår att vi har en skuld behöver inte ge oss något som gentjänst för det han önskar av oss - vi är ju skyldiga att reglera vår skuld. Detta är ett avgörande skäl till att varje maktmänniska vill ha medmänniskor som känner skuld. Elimineras vi skuldpropagandan har vi kanske individer som inte känns vid någon opersonlig, kollektiv skuld alls.

Ett konstruktivt bidrag från moralfilosofin vore att försöka radera de resonemang som angriper det reciproka systemet genom att hävda olika altruistiska ideal. Sådana ideal berövar medborgaren rätten att kräva gentjänster och hävdar att det är en plikt och en förmån att tjäna andra. Den kollektiva skulden öppnar dörren för alla typer av missbruk genom att slå undan den moraliska rätten att ifrågasätta gränslösa krav på uppoffringar. Kungen, kyrkan eller partiet kräver min underkastelse och har jag erkänt min skuld har jag tagit ett steg från självständig människa mot skamsen tjänare. En allmän skuld känsla bör därför mer ses som en farlig psykologisk åkomma än som en moralisk tillgång.